

Språkpolitikens dag den 7 december

Den 7 december 2005 antog riksdagen fyra språkpolitiska mål:

- *Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige.*
- *Svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk.*
- *Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig.*
- *Alla ska ha rätt till språk, oavsett modersmål.*

När vi fyra år senare, 2009, fick en språklag var det dessa fyra mål som låg till grund. Språkrådet har gjort det till en tradition att uppmärksamma "Språkpolitikens dag" den 7 december. Då ser vi tillbaka på vad som hänt med de språkpolitiska målen. Hur står det till med svenskans status och användbarhet? Är den offentliga svenskan "vårdad, enkel och begriplig"? Hur ser det ut i dagens Sverige med målet att "alla ska ha rätt till språk, oavsett modersmål"?

De språkpolitiska målen är allmänt formulerade, och inte minst sen språklagen trädde i kraft för två och ett halvt år sedan har det blivit uppenbart att målen – liksom språklagen – måste konkretiseras för att kunna spela en roll i det praktiska livet. Språkrådet har i uppdrag att följa tillämpningen av lagen. Ett led i det arbetet är att tolka lagen, att ta fram riktlinjer och vägledningar för hur lagens intentioner kan uppnås på myndigheter och kommunkontor. Först när vi själva har en bild av vad som kan göras, konkret, kan vi också följa upp hur myndigheterna lever upp till språklagens intentioner, och de språkpolitiska målen. Under hösten har två skrifter från Språkrådet kommit från trycket: *Språklagen i praktiken* och *Vägledningen för flerspråkig information*. Båda vänder sig till dem som arbetar i offentlig förvaltning eller annan offentlig verksamhet: på myndigheter, i kommuner, landsting, domstolar, regering och riksdag.

Språkrådets uppföljning av språkpolitiken innebär också att vi gör nedslag i olika språkområden. För två år sedan gjorde vi en undersökning av användningen av svenska och engelska inom högre utbildning och forskning. Förra året undersökte vi barns tillgång till teckenspråk i förskolan. I år undersöker vi tillgången till modersmålsundervisning, och attityden till modersmålsundervisningen. Vår utredare, Jennie Spetz, arbetar med en rapport om modersmålsundervisningen som kommer att publiceras under våren. Jag ska komma tillbaka till modersmålsundervisningen – som ju anknyter till det fjärde målet, allas rätt till språk – men först några ord om de andra tre målen.

Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige

Att svenskan är huvudspråk i Sverige innebär att svenska ska vara samhällets gemensamma språk som ska kunna användas inom alla områden – arbetslivet, administrationen, rättsväsendet, utbildningen, politiken. Så ser det i stort också ut i samhället – även om det finns områden där svenskan används i mindre utsträckning, och där i stället engelska är det

dominerande språket – som högre utbildning och forskning, näringsliv, politik etc. Debatten om svenska kontra engelska är ständigt pågående.

Språkanvändningen inom högre utbildning och forskning är särskilt intressant, och värd att följa. Språklagen reglerar inte språkanvändningen inom den egentliga verksamheten, forskningen och undervisningen, men däremot administrerandet av denna verksamhet. Protokoll, beslut, kursplaner, utlysningar – allt ska finnas tillgängligt på svenska. Och man ska alltid kunna kommunicera på svenska med ett universitet eller ett statligt forskningsråd. Det innebär att ett universitet t.ex. inte får kräva att ansökningshandlingar till en tjänst ska vara skrivna på engelska. Och ett forskningsråd får inte kräva att ansökningar om forskningsmedel ska vara skrivna på engelska. Sådana fall har nämligen JO prövat, senast i augusti i år.

Inom många discipliner använder man sig av utländska sakkunniga för att bedöma den vetenskapliga skickligheten – det är oftast skälet till att universitet och forskningsråd vill att de sökande ska skriva på engelska. Men om någon hävdar sin rätt att skriva på svenska, så måste man låta översätta handlingarna. Vilket i sin tur kan fördröja handläggningen avsevärt. Författarna till språklagspropositionen är medvetna om problemet med språkval inom det här området. "För att förtydliga möjligheten att använda andra språk än svenska inom forskning och högre undervisning överväger regeringen en ändring av högskoleförordningen", står det i propositionen. Men någon sådan ändring har hittills inte kommit till stånd, och tycks heller inte vara på gång.

Vad gäller den egentliga verksamheten, utbildning och forskning, är det ett faktum att engelskan dominerar inom vissa discipliner. Andelen engelskspråkiga doktorsavhandlingar är mer än 90 procent inom medicin, naturvetenskap och teknik. Undervisning på högre nivåer ges allt mer på engelska. Men det är också ett faktum att allt fler universitet och högskolor tar fram policydokument för språkanvändning och språkval, och att fler och fler engelskspråkiga avhandlingar har en sammanfattning på svenska.

Den strategi vi generellt förespråkar inom utbildning och forskning är parallellspråkighet, dvs. att använda både svenska och engelska. *Hur* detta i praktiken ska gå till är långt ifrån självklart. Det är många faktorer som bestämmer språkval inom akademien: tradition, ekonomi, publiceringsmöjligheter. För den enskilda forskaren handlar det nog sällan om ett egentligt val.

I en debattartikel i *Tentakel*, Vetenskapsrådets nättidskrift, framförde jag tanken att det borde ge meritpoäng vid tjänstetillsättningar om man kan presentera sin forskning inte bara på engelska utan också på svenska. Populärvetenskap skrivs ju ofta på svenska, men den är lågt prioriterad bland forskarna. Säkerligen för att denna "tredje uppgift" inte värderas särskilt högt vid tjänstetillsättningar. En av de kommentarer jag fick var om jag då menade att utländska forskare skulle diskrimineras?! Nej, det menade jag förstås inte. Och vid närmare eftertanke tror jag att det problemet går att lösa. Men det visar att frågan är komplicerad på mer än ett sätt: när vi gynnar ett språk gör vi det nästan alltid på bekostnad av något annat. Så länge vi gynnar svenska på bekostnad av engelska tycker vi i regel att det

är okey. Engelska är ju ett stort och mäktigt språk. Men engelska är också ett kommunikationsspråk i vetenskapliga sammanhang, och ett andraspråk för forskare från icke-engelsktalande delar av världen. Sett i det perspektivet är det inte lika självklart att engelskan ska "bekämpas". Språket är inte något fristående fenomen från dem som talar det. Vi måste akta oss för att hemfalla åt språklig nationalism i diskussionen om svenskans ställning. Inom akademien, och i samhället i stort.

Svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk

Möjligheten att använda svenska som vetenskapsspråk handlar också om det andra målet: svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk. Men det finns fler aspekter av detta mål; en är att göra svenskan tillgänglig i den digitala världen. Att göra språkteknologiska resurser tillgängliga på svenska och att skapa svenska text- och taldata-baser för att utveckla dessa resurser. Språkrådet, under Rickard Domeijs ledning, håller på att ta fram ett underlag för hur en nationell språkdata-bank skulle kunna utvecklas och drivas. En sådan behövs just för att kunna ta fram teknik som kan göra information och service tillgängliga för alla – på svenska. Exempel på sådan teknik är direkttextade tv-sändningar, stavningskontroll, taligenkänning, automatisk textuppläsning och översättning.

En nationell språkdata-bank med språkprov och textsamlingar av talad och skriven svenska är alltså ett av flera sätt att stärka svenskan, och att tillgodose människors olika språkliga behov. Och inte bara svenskan – den nationella språkdata-banken är tänkt att innefatta textsamlingar också av de nationella minoritetsspråken och det svenska teckenspråket.

Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig

Det tredje målet handlar om den svenska som används av myndigheterna. Idealet är klarspråk, det begrepp som de tre adjektiven försöker ringa in. I språklagen har klarspråksmålet utvidgats till att gälla inte enbart svenska utan även andra språk som används i offentlig verksamhet. Språklagen är vidare en skärpning av tidigare krav på klart och begripligt språk i den offentliga verksamheten. I förvaltningslagen från 1986 står det att "myndigheterna ska *sträva* efter att uttrycka sig lättbegripligt".

Även om större empiriska undersökningar saknas om myndighetstexters begriplighet, så vågar jag nog påstå att decenniernas klarspråksarbete har gett resultat. En antologi om myndigheters kommunikation ges snart ut i Språkrådets skriftserie. Det är delvis en uppföljning av en undersökning som Statskontoret lät göra 2001. Jag ska inte föregripa analyserna i boken, men bara konstatera att myndighetstexter idag är mer multimodala – inte bara text, utan också bilder och grafik används i informativt syfte. Men klarspråk handlar inte längre, eller ens i första hand, om papperstexter. Idag är webben den viktigaste kanalen för myndigheterna att nå ut med information till medborgarna. Då blir också andra faktorer än meningslängd och ordval viktiga att beakta: den grafiska utformningen, det tekniska upplägget, hur läsaren klarar att navigera sig fram på webbplatsen. Det finns hur som helst

ett stadigt växande intresse på myndigheterna för att arbeta med språket och skriva mottagaranpassat, oavsett kanal.

Allas rätt till språk

Det fjärde målet slutligen handlar om allas rätt till språk, oavsett modersmål. Och oavsett om språket är verbalt eller visuellt. I år är det 30 år sedan det svenska teckenspråket erkändes som dövas språk och blev undervisningsspråk i skolan. Ändå behandlas och omnämns teckenspråket ofta som ett hjälpmedel för funktionshindrade i stället för det naturliga och fullvärdiga språk det är. Till exempel får man i gymnasieskolan inga meritpoäng om man väljer att läsa teckenspråk, som man får om man läser ett annat modernt språk.

Och trots att teckenspråket i språklagen har samma skydd som de nationella minoritetsspråken så jämföras det inte med minoritetsspråken i skollagen och skolförordningen. Hörande barn till teckenspråkiga föräldrar har inte samma villkor när det gäller modersmålsundervisning som barn till nationella minoriteter. Det krävs minst fem stycken elever som vill ha teckenspråkig modersmålsundervisning för att det ska bli någon undervisning. Hörande barn till teckenspråkiga föräldrar har därmed i praktiken svårt att få stöd utanför hemmet i sin språkutveckling. Över huvud taget är hörande teckenspråkiga en grupp som knappast alls uppmärksammas – trots att 40 procent av de teckenspråkiga modersmålstalarna är hörande.

Talare av något av de fem nationella minoritetsspråken har särskilda rättigheter när det gäller att lära sig och att använda minoritetsspråket. Barn till föräldrar som tillhör de nationella minoriteterna har generösare villkor när det gäller modersmålsundervisning – det räcker att det finns en elev som vill få undervisning i språket i fråga. Och i de s.k. förvaltningsområdena har man rätt till förskola – liksom äldrevård – på finska, meänkieli och samiska. Det återstår dock en del att göra innan minoriteterna har dessa rättigheter också i praktiken.

En granskning som Skolinspektionen gjort visar att 12 av de 47 förvaltningskommunerna inte har någon förskola där finska, meänkieli eller samiska talas – trots att barn som talar något av dessa minoritetsspråk har rätt till förskoleverksamhet på det egna språket. Vad gäller finska specifikt är det mer än två tredjedelar av de finska förvaltningskommunerna som inte erbjuder finsk förskola. Och det är bara drygt hälften av kommunerna som överhuvudtaget har kartlagt behovet.

Europarådet presenterade i mitten av oktober sin senaste granskningsrapport om hur Sverige efterlever den europeiska stadgan till skydd för landsdels- eller minoritetsspråk. Sverige får skarp kritik för bristen på lärare, läromedel och lärarutbildningar för de nationella minoritetsspråken. Men det är inte första gången. Europarådet har under årens lopp flera gånger kritiserat Sverige för att man inte lever upp till sina förpliktelser. Man har särskilt pekat på bristerna i utbildningssituationen och menat att Sverige måste förbättra undervisningen i och på minoritetsspråken. Modersmålsundervisning i de nationella

minoritetsspråken är kraftigt eftersatt, och tillgången på tvåspråkig undervisning är mycket begränsad.

Det här är en dialog som pågått i flera år: Europarådet framför kritik, Sverige svarar och Europarådet framför ny – eller egentligen samma – kritik. Man kan nog våga påstå att regeringen hittills har reagerat ganska långsamt på den kritik som framförts. Vad gäller lärarfrågan fick dock Högskoleverket förra året i uppdrag att göra en översyn av högskoleutbildningar i nationella minoritetsspråk. Nu har Högskoleverkets rapport kommit, där ett av förslagen är ett "lärarlyft", dvs. en ordentlig satsning på fortbildning och behörighetsgivande lärarutbildning, för modersmåls lärare och andra lärare som talar något av de fem minoritetsspråken.

Men modersmålsundervisningen gäller inte bara de nationella minoriteterna. Under hösten har Språkrådet skickat ut en enkät till kommunerna för att ta reda på hur det står till med tillgången till modersmålsundervisning. Av den framgår att bara *var tredje kommun* kan tillgodose alla elevers behov av modersmålsundervisning. Den vanligaste anledningen till att kommuner inte kan erbjuda modersmålsundervisning är att det finns för få elever med samma modersmål. Den näst vanligaste anledningen är att det saknas en lämplig lärare. Men kommunerna menar också att det också behövs mer information om nyttan med modersmålsundervisning. För trots att forskning visar att modersmålsundervisning har positiva effekter på skolresultaten generellt, liksom att flerspråkigheten i sig kan ge kognitiva fördelar, så ifrågasätts nyttan av modersmålsundervisning – inte bara i den debatt som förs på insändarsidorna, utan också indirekt genom den starka betoningen på vikten av att lära sig svenska för att bli integrerad i det svenska samhället. Svenska och modersmål ställs mot varandra och konkurrerar om tiden. Det finns en djupt rotad föreställning att undervisning i modersmål hotar inläringen av svenska – som om hjärnans kapacitet är begränsad när det gäller språkinläring.

Den officiella politiska hållningen bejaktar språklig mångfald, ändå ser vi då och då politiska utspel som visar på en negativ inställning till flerspråkigheten i skolan. Enspråkighet framstår fortfarande som normen, även om den inte alltid är uttalad. Och därmed kommer flerspråkiga elever för det mesta till korta. Att vara två- eller flerspråkig innebär nämligen sällan att ha samma kompetens i båda språken, eller att använda båda språken på samma sätt, nämligen på det sätt som en enspråkig använder sitt enda språk. Flerspråkigheten blir ett problem som ska lösas, inte en tillgång för individen och samhället.

En del av Språkrådets undersökning om modersmålsundervisningen – som jag nämnde i början – utgörs av en analys av den debatt som fördes på tidningarnas insändarsidor 2006 till och med juni 2011. Analysen är inspirerad av en attitydundersökning som Maria Wingstedt, vid Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet, presenterade i sin avhandling från 1998. Den visar att de argument som framfördes på 1990-talet mot, och för, modersmålsundervisning är desamma som de som framfördes 2006–2011. Debatten om

modersmålsundervisning handlar också om invandring, integration, mångkultur och mångspråkighet. Det är politiskt känsliga och brännbara frågor, som kan vara svåra att diskutera i klartext. När en insändarskribent därför ifrågasätter om det verkligen är rimligt att "lilla Sverige" ska bekosta undervisning i mer än 150 främmande språk – ja, då handlar den frågan nog i själva verket om huruvida det är rimligt att Sverige ska härbärgera alla dessa olika språk och kulturer. Och om svenskhet kontra icke-svenskhet.

Man kan tycka att glappet mellan mål och intentioner å ena sidan och praktisk verklighet å andra sidan är stort. Det är det. Men vi ska inte misströsta om effekten av språkpolitiska mål och lagstiftning på språkområdet. Lagstiftningen bidrar till att lyfta upp kontroversiella språkfrågor i ljuset, den bidrar till att öka den språkliga medvetenheten i samhället, och, inte minst, språklagstiftningen *är* ett påtryckningsmedel och ett argumentationsstöd. Med språklagen och de språkpolitiska målen i ryggen kan vi nämligen hävda att lilla Sverige visst har plats för minst 150 främmande språk, jämte det svenska teckenspråket, de nationella minoritetsspråk, och svenskan!

Lena Ekberg
chef för Språkrådet